

(In: Fehér Ágota, Fülöpné Erdő Mária, Mészáros László (szerk.)
"Et misericordia motus est": Az irgalmasság és az igazságosság a keresztény nevelésben.
Vác: Apor Vilmos Katolikus Főiskola, 2016. pp. 67-79.)

DOMOKOS ÁRON Új SZELLEMI ÁRAMLATOK A KÖNYVOLVASÁSI SZOKÁSOK TÜKRÉBEN

Bevezetés

Lisa Adams és John Heath könyvkiadói szakemberek, a bestseller-kutatás hagyományába illeszkedve, egy 2007-es művükben arra keresték a választ, hogy „mit árulnak el az amerikai olvasási szokások – vagy legalábbis a könyvvásárlási szokások – a mai kor értékeiről és vágyairól”?¹ Mindehhez végigolvasták 1990-től 2006-ig az összes (top-listás) bestsellert, s különböző csoportokat (pl. „táplálkozás-egészség-inspiráció”; „szerelem-kapcsolatok” stb.) kialakítva az ún. „vallási-spirituális” műveket végül két al típusra osztották: „konzervatív keresztény” művekre és a „kevert New Age-könyvekre”.² Az általános olvasási tendenciák mellett, miszerint egyre kevesebben vesznek könyvet a kezükbe, és akik olvasnak, azok is egyre kevesebb időt szánnak rá, megállapíthatjuk, hogy a New Age/ezotéria magyarországi jelenlétéről, könyvkultúráról, könyviparon belüli szerepéről alig tudunk valamit. Megválaszolandó kérdések pedig bőven akadnának: A felnőtt vagy akár fiatalabb lakosság mekkora és milyen része olvas ilyen jellegű szövegeket? Az olvasmányok stílusát/szerkezetét vizsgáló felmérésekben mennyi helyet kap az ezotéria? Miért olvassák őket? A könyvpiac mekkora részét adják ki ezek a művek? Egyáltalán: mit tekinthetünk ezotériának/New Age-nek? Jelen tanulmány a New Age Movements (NAM) vagy Új Vallás Mozgalmak (ÚVM) elnevezésű kulturális konstrukciókkal foglalkozó nemzetközi vallástudományi diskurzusokat tekinti át röviden - a fellelhető, legfrissebb művelődésszociológiai adattöredékek tükrében.

Az ezotéria meghatározásai

Az ezotéria mai fogalmát tudományos szempontból egyáltalán nem könnyű meghatározni, mint a címből láthatjuk, még az elnevezések is különbözőek: van, aki 'ezoterizmus' helyett inkább a 'nyugati ezoterizmus' kifejezést használja, más a 'New Age' fogalmat, esetleg a 'New Age-irányzatot' vagy a 'New Age Mozgalmat'. Más az 'okkultizmust', a 'modern spiritualitást' vagy az 'alternatív spiritualitást', esetleg az 'populáris ezotéria' kifejezést, megint más az 'Új Vallási Mozgalmak' elnevezésnél marad meg, de felmerül az 'újpogányság' címke is. A témával mindenestre rengetegen foglalkoztak és foglalkoznak az angolszász nyelvterületen és egyre többen Magyarországon is³: se szeri, se száma a különböző tudományos és ismeretterjesztő írásoknak (cikkeknek), sőt, kutatatandó területként az egyetemi oktatásba is bekerült néhány

¹ADAMS, Lisa, & HEATH, John (2007). *Why We Read What We Read*. Naperville, Illinois: Sourcebooks Inc. p. 4.

²i.m. p. 177-178.)

³ Az ezoterizmus magyarországi kutatása is egyre erőteljesebb. A téma első vizsgálói közül (Fónagy Iván népszerűsítő munkája után) a vallásszociológus Kamarás Istvánt, illetve az eszmetörténész Szőnyi György Endrét kell feltétlenül megemlíteni. A néprajz területéről Kis-Halas Judit több nagyon pontos tanulmányt szentelt a kérdésnek, de Szilágyi Tamás és Szilárdi Réka vagy Kolozsi Ádám újpogányságot elemző munkássága vagy Vámos Gabriella alternatív gyógymódokról szóló írása is meghatározó. A kultúrantropológia területéről Mund Katalin és Farkas Attila Márton, a vallástudomány területéről Máté-Tóth András és Povedák István, a szociológia területéről Sárközy Csongor, a pszichológia-tudománytörténet területéről Gyimesi Júlia, a tudománytörténet területéről Kutrovács Gábor és Láng Benedek írásai is legalább ennyire fontosak. Még a pedagógia és az ezotéria kapcsolatáról is születtek tanulmányok: Mikonya György - Szarka Emese (szerk.): Új vallásos mozgalmak és a pedagógia.

országban.⁴ A vizsgálódásokban a történészek, a vallástudomány szakértői és a szociológusok járnak az élen, de pszichológusok, kultúrantropológusok, néprajztudósok, nyelvészek, neurológusok, teológusok és hitvédelmi szerzők is bőven akadnak, a saját maguk önbesorolásával foglalkozó ezoterikus szerzőkről nem is beszélve. Ahány tudományág-nézőpont, ahány világnézet, ahány tudós habitus és személyes beállítottság, annyi megközelítés.

Az ezotéria fogalomköre, úgy tűnik, egyszerre „túldeterminált és homályos”⁵ – meghatározásában többféle, sokszor ellentmondó elméletek állnak egymás mellett.⁶ Olyan, szintén problémásan definiálható, vitatott fogalmak rendszerén keresztül közelíthető meg, mint a ’mágia’, a ’spiritizmus’, az ’okkultizmus’, a ’gnoszticizmus’, az ’(ál)tudomány’, az ’(ál)vallás’, az ’(ál)spiritualitás’ vagy akár a ’szekularizáció’. Még magáról az ’újdomság’ (New Age) mértékéről, datálásáról is eltérőek a vélemények.⁷ A különböző szerzők közt – állapítja meg a néprajztudós szerzőpáros – „a mai napig nem alakult ki teljes konszenzus az említett gondolatkörök definícióit illetően.”⁸ És valóban, ha az ’ezotéria, New Age’ kategóriája alatt megjelenő gyakorlatokra tekintünk, könnyen zavarba jöhetünk, hiszen megtalálhatjuk itt az Univerzumtól megrendelhető kívánságok elméletét, a parapszichológiát, a kvantum-fizikával összekapcsolt buddhizmust, a Transzcendentális Meditációt, Eckhardt mester tanításait, a teozófiát, az egyiptomi titkos tanokat, az indián tanításokat, a druidizmust, a sámánizmust, a kereszténység-újpogányág elegyét⁹, a grafológiát és a Szent Grál kutatását. De, „a csontkovácsok, a kineziológia, homeopátia, az írisz-diagnosztika, masszázások... gyógynövények alkalmazását” is.¹⁰ Kis-Halas Judit tanulmányaiban az alternatív spiritualitás fogalmát használja e jelenségre, mert szerinte ez a kifejezés „határozottabban visszaadja az új típusú lelki-szellemiségi meggyőződésnek a hagyományos vallásosságtól eltérő jellegét.”¹¹ A kurrens vallástudomány alig egy évtizede megjelent műve, a *The Oxford Handbook of New Religious Movements* a szárnyai alatt tartja az ezotériát, s külön alfejezetekben foglalkozik az „alternatív spiritualitással”, az „ezotericizmussal”, az „UFO-hittel” és az „új-pogánysággal”.¹²

Az ’ezotéria/ezotéria’ kifejezést – szemben az exoterosz, azaz ’külső’ jelentésű szóval – egyöntetűen a gör. eszoterosz-ból ’belső’ jelentésű szóból származtatják, ami tkp. azt jelenti, hogy a „befelé fordított”. A néprajztudós-kultúrtörténész, Hans Biedermann 1973-ból származó definíciója szerint az ’ezotéria’ nem más, mint „a kiválasztottak számára hozzáférhető titkos tan... mely csak olyan szabályos keretek között és szövetségekben lehetséges, amelyek csak

⁴ „Jellemző, hogy két komoly egyetem is fenntart tanszéket az okkult és ezoterikus témák kutatásának: a párizsi École Pratique des Hautes Études ötödik szekciójának része az „Ezoterikus és misztikus áramlatok modernkori és kortárs európai története” tanszék, az Amszterdami Egyetemen pedig a „Hermetikus filozófiatörténeti tanszék” tömöríti azokat a nemzetközi életben teljesen komolyan vett kutatókat, akiknek kutatási területe a témába esik.” LÁNG Benedek (2007): *Mágia a középkorban*, Typotex, Budapest, pp. 149-150.

⁵ SÁRKÖZY Csongor (2005): *Ezoterikus gyakorlatok dél-alföldi középkorúak körében*. Erdélyi Társadalom, 5 (1), p. 123.

⁶ Besorolásuk könyvtári szempontból is kérdéseket vet fel: DOMOKOS Áron (2011): *A populáris ezotéria helye az Egyetemes Tizedes Osztályozáson belül*. In: *Lehetőségek és alternatívák a Kárpát-medencében. Módszertani tanulmányok*. Kaposvári Egyetem, 69-75.. és VÖRÖS Klára (2009): *A könyvtár jelentés és jelviszonylatai*. Könyvtári Figyelő. 55. évf. 2. p. 202.

⁷ ROBBINS, Thomas (1996): *Az új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok*. Replika 21-22. p. 176.

⁸ SZILÁGYI Tamás – SZILÁRDI Réka (2007): *Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata*. (Religion in Society 1.) JATE Press, Szeged, p. 25.

⁹ Erről a jelenségről lásd bővebben: POVEDÁK, István (2014) *Láthatatlan határok. A keresztény – újpogány szinkretizmus*. In: *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport - SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, pp. 55-77.

¹⁰ HANEGRAFF W. J. (1996). *New Age Religion and Western Culture. Esotericism in the mirror of secular thought*. Leiden: E. J. Brill. p. 54.

¹¹ KIS-HALAS Judit (2007) *„Fejtetőmön arany fénygömb”* In.: Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Tanulmányok a transzcendensről* V. Balassi Kiadó, Budapest. p. 415.

¹² LEWIS, James R (ed.) 2004: *The Oxford Handbook of New Religious Movements*. Oxford University Press

jelzésszerűen közlik a tanaikat”.¹³ Luc Benoist művészettörténész a görög filozófiára visszavezetve a szóbeli, néhány kiválasztott tanítvány számára kialakított tanként határozza meg az ezotériát, „mely több, mint racionális okfejtés, mert egy mélyebb igazsághoz akar eljutni, célja, hogy a tanítvány egész lényét, lelkét és szellemét átítassa tudással”.¹⁴ Az ezotéria beavatottja látja az élet rejtett aspektusait, azokat az átlagos gondolkodás elől elzárt területeket, összefüggéseket, amiket a mindennapiságba vesző értelem felfogni képtelen. Ezotéria és exotéria tehát a világról és a saját magunkról való tudás két oldalaként jelenik meg – magyarázza Benoist –, amelyek látszólag ellentétesek, valójában kiegészítik egymást. Minden komolyabb vallási doktrínában megtalálható ez a két aspektus, melyek a külső és a belső, a burok és a velő, a héj és a mag, a látható és a láthatatlan, a széles út és a keskeny út, a betű és a szellem, a felszín és a lényeg ellentétpárjaiban, metaforáiban nyernek kifejeződést.¹⁵ A sok definíció közül, és a fenti problémákról tudva, afféle műhelydefinícióként az alábbi meghatározást tartom szem előtt: „A XVIII. század végétől, a XIX. század elejétől megjelenő, zömében áltudományos, erőteljesen spirituális tartalmú eszmerendszerek, illetve ezek szubkulturális megjelenése.”¹⁶

Az ezotéria jellemzői a társadalomkutatók szerint

A hatvanas/hetvenes évek (zömében USA-beli) társadalomkutatói a körülöttük zajló változásokat, a legkülönbözőbb, főként az ifjúság körében kialakuló kultuszokat jellemzően - funkcionalista, redukcionista szempontok alapján próbálták meg értelmezni¹⁷, s leginkább a társadalomba való beilleszkedést, az adott kultusz integráló hatását tekintették mérvadónak. Elterjedt felfogásuk szerint ezek a mozgalmak a világ kulturális átalakulására, értékváltozására, illetve a világ értelmetlenségébe vetett hit válságára igyekeztek válaszolni, azaz az ezotériát válság-jelenségként diagnosztizálták.

Kamarás István a nemzetközi valláskutatási diskurzusba bekapcsolódva az ezotériát a New Age terminusával szintén az „új vallási mozgalmak” (ÚVM) közé sorolja, s igen pontos észrevételeket gyűjt össze róla: „A New Age szervezeteinek és mozgalmainak templomok és vallási közösségek helyett inkább csak boltjai vannak, ezekben vásárolhat a választ, fogódzót és identitást kereső, aki maga alakítja ki az adott New Age mozgalom segítségével a maga világképét”.¹⁸ A New Age mozgalmat ugyanakkor Wallis alapján a „világot erősítő mozgalomnak” tartja¹⁹, mely számára a világ érték és cél. Hozzátehetjük, hogy a New Age jellegű vallásgyakorlatokban nemcsak a kötelező kultuszhely, vagy a rögzített, közösségformáló rituális szabályok hiányoznak, de alapító vagy alapító irat sincs.

Paul Heelas (vallás)szociológus, antropológus a vallásosság individuálisabbá, bensőségebbé válásáról beszélve abban látja a szerteágazó New Age-mozgalmak ideológiai magvát, hogy mindegyik, a modernitás bizonytalanságaival, tanácstalanságával szemben, az én szentségét, az egyéniség önértékét, a szubjektív fordulatot emeli ki, és a spirituális önfejlesztést, önmeghaladást hirdeti. Úgy véli, hogy a New Age egyfajta szakralizált pszichológia.²⁰

Az alternatív spiritualitás/populáris ezotéria szinkretizmusa²¹ minden elemző számára szembeszökő, s valóban a különböző korszakok/kultúrák tudástípusainak/diskurzusainak

¹³ BIEDERMANN, Hans (1989): A mágikus művészetek zseblexikona. Budapest, Kentaur, p. 117-118.

¹⁴ BENOIST, Luc (1998): Az ezoterizmus. Stella Maris. Budapest: p. 11.

¹⁵ u.o.

¹⁶ FARKAS Attila Márton – MUND Katalin (2002): Technicizált spiritualitás. Liget XV. évf. 9. szám, p. 68.

¹⁷ Erről magyarul a legalaposabban lásd ROBBINS, Thomas tanulmányát: i.m.

¹⁸ KAMARÁS István (2003): Kis magyar religiográfia Pécs: Pro Pannonia, p. 159.

¹⁹ i.m. p. 160-162.

²⁰ HEELAS, Paul (1996): The New Age Movement. The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity. Blackwell, Cambridge: p. 2., 164., 173-174.

²¹ A vallástudomány a szinkretizmus kifejezést inkább leíró (a vallások egymásra hatásának) értelemben alkalmazza, belátva, hogy minden vallásban vannak „idegen” elemek. Ám szinkretizmusból is két fajtát különböztet meg: 1. a saját tanítás kontextualizálására felhasznált elemek; 2. a tanításba szerves illeszkedés nélkül beemelt, nem odatartozó elemek szinkretizmusát. Vö: MÁTÉ-TÓTH András, 2002, 591-593.

diribdarabjaiból válogatva, „barkácsolva” a követőjében a mindentudás látszatát kelti, aki így inkohereciájára sem igen reflektál.²² A legtöbb valláskutató az új vallási jelenségeket vizsgálva abban mindenestre megegyezik, hogy a transzcendenciához való viszony változóban van. Diósi Dávid egyenesen „vallásbarát légkörről” beszél: „Korunkat nem Isten hiánya jellemzi, hanem sok Isten jelenléte. Ez a vallásosság már nem esik egybe az egyház által közkedvelt kategóriákkal.”²³

Az ezotéria jellemzői eszmetörténetek szerint

Antoine Faivre, a nyugati ezoterizmus szakértője számos publikációban kifejtette, hogy az ezoterizmus mint egyfajta gondolkodáshoz négy plusz kettő (kevésbé lényeges) kritérium együttállása szükségeltetik: 1. az összefüggések feltételezése (vagyis, hogy az Univerzumban, a makrokozmoszban és a mikrokozmoszban valóságosan vagy szimbolikusan minden összefügg egymással). 2. a természet élő entitásként való elfogadása (vagyis, hogy az Univerzum nemcsak entitások bonyolult összefüggérendszer, hanem antipátiákkal és szimpátiákkal leírható élő egész, melyben a lelki és fizikai egészség közti kapcsolatokat a mágia ismeri. 3. a meditációs-imaginációs gyakorlatok, technikák, szimbólumok alkalmazása (mely aktusban a közvetítés a lényeges: a szimbólumok, mint jelek ilyenkor a láthatatlan vagy rejtett dolgokra referálnak, a guruk is közvetítők, a misztikával ellentétben nem az Istennel való egybeolvadás a lényeges itt, hanem az út, a felemelkedés, az aszcendálás vagy deszcendálás.) 4. a személyes átváltozás, átlényegülés, fejlődés, megvilágosodás tapasztalata; 5. a minden vallási hagyomány egymásra-vonatkoztatásának gyakorlata a Philosophia Perennis nyomán (itt Faivre elsősorban a tradicionalistákra gondol). 6. a transzmisszó, a beavatás gyakorlata, melyben feltárul a mindenkor igaz-szent tudás hagyománya is.²⁴ Az ezoterizmus ebben az értelmezésben nagyon tág referenciahalmaz – véli Hanegraaff –, s világnézetileg leginkább a holizmussal írható le. Így az okkultizmus, az egész New Age és az újpogányság ennek a gondolkodásnak csak a részhalmaza²⁵. De mi jellemzi még pontosabban a New Age-et?

Hanegraaff történeti analízise során arra jut, hogy a magát a New Age-et és a New Age-irányzatait – melyek annyira sokfélék, hogy néha pusztán marketingfogásnak tűnik a közös elnevezésük – csak indirekt módon lehet definiálni, mivel minden korban a kurrens és domináns vallással és kultúrával szemben fejlődtek ki. A New Age valóban ellenkultúra – állítja –, a fennálló kultúra kritikája tehát, s holista világnézetéből eredően szemben áll mindenféle dualizmussal, mely a nyugati kultúra alapja: így a Teremtő-teremtény, az Isten-ember, az Isten-természet, az ember-természet, a lélek-anyag és egyéb későbbi tudományos felosztással is. Történeti elemzésében egy dinamikus tipológiát állít fel, melynek fő hívó szavai, ideáltípusai: 1. az ész/értelem (tudományos racionalitás); 2. a hit (keresztény dogmatika); 3. a gnózis (mágia, ezotéria). Hanegraaff, akárcsak magam is²⁶, eme három ún. „dinamikus konstrukció” egymáshoz való viszonyait, mozgásait vázolja művében: „Minden New Age vallás alapvető vonása a modern nyugati kultúra dualista, redukcionista szándékainak a tagadása, melyek dogmatikus kereszténységként jelennek meg egyrészt, és racionalista/szcientista ideológiákként másrészt. Úgy vélik, létezik egy „harmadik út”, mely sem nem vallásos/spirituális, sem nem tudományos, hanem e kettő magasabb szintézise. Vádjuk, hogy e két trend, melyek alapjaiban és mindenekfölött meghatározták a nyugati kultúrát, felelősek a világ mostani válságáért, mely válság csak e „harmadik út” széles társadalmi

²² FARIAS, Miquel – CLARIDGE, Gordon – LALLJEE, Mansur (2005): Personality and cognitive predictors of New Age practices and beliefs. *Personality and Individual Differences*. University of Oxford, 39, p. 980.

²³ DIÓSI Dávid (2011): Posztmodern vallásosság? — Milyen módon vallásos korunk embere? *Vigília*, 76. évf. 10. szám. p. 726.

²⁴ Vö: FAIVRE, Antoine (2000): Preface: Esotericism and Academic Research, In.: FAIVRE Antoine: *Theosophy, Imagination, Tradition: Studies in Western Esotericism*. Faivre, 2000: XXII-XV.; HAMMER, Olav: *New Age Religion and the Sceptics*. In: KEMP, Daren - LEWIS James R. (ed.) 2007: *Handbook of New Age*. Leiden-Boston: Brill. 447-448.

²⁵ HANEGRAAFF: i.m. p. 400.

²⁶ DOMOKOS Áron (2007): A populáris ezotéria és az olvasás piaca. Disszertáció. (Kézirat)

elfogadottsága révén oldható fel.”²⁷ Hanegraaff a szakirodalommal egyetértve világnézetileg össze nem illő darabokból állónak, szinkretistának látja a jelenséget, pár fontos általános jellemzőt azonban megállapít még róla: 1. a New Age kifejezetten evilági orientációjú, az itt és most a lényeges a hívei-követői számára; 2. a New Age holista világnézetű. 3. a New Age evolucionista, vagyis mindenhol, mindenben fejlődést lát, minden változást optimistán szemlél; 4. a New Age pszichologizálja a vallást és szakralizálja a pszichológiát, s a belső fejlődést hirdeti. 5. a New Age egy Új kor eljövetelében bíz. ²⁸ Végső meglátása szerint a New Age valójában szekularizálta a századokon átélő, mozgó, változó ezoterizmust.

Az ezotéria könyvkiadás tükrében

Az olvasás trónfosztásának korában, amikor a televíziózás/internet-használat²⁹ mint a kultúra elsajátításának legfőbb és legáltalánosabb eszköze felváltja/megváltoztatja/kiegészíti az olvasási-, könyvhasználati módokat³⁰ – s ahogy Belting fogalmaz – a képi információk, a kiépülő kollektív képarchívumok pedig megkímélik az olvasót az olvasás fáradalmaitól, sőt, privát képzeletének helyébe is készek lépni³¹, az olvasmány-típusok, ízlés-szerkezetek vizsgálata ugyanolyan fontos kérdés marad. Az általános olvasási tendenciák mellett, miszerint egyre kevesebben vesznek könyvet a kezükbe, és akik olvasnak, azok is egyre kevesebb időt szánnak rá – az ezotéria magyarországi – elsősorban könyvkiadási, olvasás-, művelődés-szociológiai – jelenlétéről mindezidáig kevés adattal rendelkezünk. Az alábbiakban időrendben csak a legfontosabbakat (MTA, Szociológiai Intézet, TÁRKI-OSZK, Családi Olvasás Éve 2010), illetve az azokat kiegészítő kutatásokat, adatokat említem meg.

*MTA Szociológiai Intézet, 2003*³²

A legkorábbi adatok között tarthatjuk számon az MTA Szociológiai Kutatóintézetének a 14–70 éves népesség olvasási szokásiról (hányan, mennyit, milyen témában olvasnak stb.) készített 2003-as felmérésének eredményeit, mely módszertanában eltér az évtizedeken keresztül begyakorolt, hazai olvasásszociológiai vizsgálatoktól, így összevetésük problémát okoz, ám mégsem állom meg, hogy ne idézzem, hisz itt bukkan fel először ez a tematika. A 3400 fős országos minta életkor, nem, lakóhely és iskolai végzettség alapján az ország magyar állampolgárságú, 14-70 éves lakosságát reprezentálta. A felmérés e része 20 könyvtípust (internetes-olvasásról tehát itt nincs szó) különböztet meg: 1. hobbikönyvek, hasznos tanácsok, információk a mindennapokhoz; 2. állatokkal, növényekkel, természettel kapcsolatos könyvek; 3. klasszikus szépirodalom, regények, novellák. 4. szakirodalom (munkához); 5. kalandregény; 6. romantikus, szerelmi történet; 7. történelmi tárgyú; 8. krimi, akció, thriller, kém-történet, 9. tudományos ismeretterjesztő; 10. költészet, versek. 11. kortárs szépirodalom, regények, novellák; 12. tudományos-fantasztikus; 13. életrajzok; 14. számítástechnikával kapcsolatos könyvek; 15. művészettel kapcsolatos könyvek; 16. ifjúsági irodalom; 17. drámák, színművek; 18. társadalmi-politikai kérdésekről szóló könyvek; 19. ezotériával kapcsolatos könyvek; 20. egyéb. *A könyvműfajok, zsánerek olvasottságát vizsgálva a felmérés kimutatja, hogy az ezotéria mint érdeklődési terület az olvasók 6%-át érinti. A felnőtt lakosság legalább hetente egyszer, esetleg havonta egyszer könyvet olvasó (az ún.*

²⁷ HANEGRAAFF, i.m. p. 517.

²⁸ i.m., p. 365-366, p. 514-515.

²⁹ „Gutenberg találmánya – írja TÓSZEGI Zsuzsanna – az olvasás antropológiáját illetően kisebb változást hozott, mint a digitális információhordozók megjelenése”. TÓSZEGI Zsuzsanna (2009): Az olvasás trónfosztása? = Könyv és Nevelés. 11. évf. 4. sz. 27.

³⁰ Lásd az internetes olvasással párhuzamosan megváltozott dokumentumhasználatot: MANDL Erika N. (2001): Könyvtárhasználó filológusok aggodalmai és reményei. In: Iskolakultúra. 11. évf. 1. 77.

³¹ BELTING, Hans (2009): A hiteles kép. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, pp. 23-24.

³² GYENES Edina (2005): Olvasási szokások. Magyar Művelődési Intézet. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Budapest. (Találkozások a kultúrával 5.)

„mindenevők”, „intenzív sztorik-keresők”, „érzelmesek” és „kalandorok”) rétegének pedig csaknem egytizede, 9%-a forgatott már a kezében ezotériát.

TÁRKI-OSZK, 2005³³

A legfontosabb eredményekre a TÁRKI és az OSZK által 2005-ben közösen elvégzett, majd 2006-ban és 2007-ben közzétett – elsősorban a vallás és a politikai attitűdök kölcsönhatását vizsgáló – országos, reprezentatív kutatásában találhatunk rá. A Nagy Attila irányításával levezényelt felmérés során is meglepően magas számokba botlottak a kutatók: *a kommercializálódás és a prakticizálódás tendenciáinak némi csökkenése mellett az „áltudomány: életmód/ezotéria” nevet viselő olvasmányok a 4,56 %-ot érték el. Az előzetes feltevéseket megerősítve, állapították meg, az ezotéria-olvasók nagyobb arányban a nők közül kerültek ki: majdnem kétszer annyi nő olvas ezotériát, mint férfi.* Mindezt még egy érdekes, a politikai beállítottság és az olvasási szokások korrelációjával kapcsolatos észrevétellel is kiegészítették az OSZK olvasáskutatói műhelyének kutatói. „A romantika, a 19. századi és korábbi irodalom, továbbá a direkt szórakoztató könyvek (lektűrök), és az áltudományos művek olvasásában az MSZP-t választók enyhé, ám mégis érzékelhető fölényt kell megállapítanunk. Míg az összes többi olvasmányfajta, különös tekintettel a modern értékes könyvek, az ismeretközlő (non-fiction) művek, valamint a vallásos olvasmányok keresettségére a Fideszt előnyben részesítők oszlopában szerepel nagyobb számokkal.”³⁴

Reprezentatív felmérés a dél-alföldi középiskolások körében, 2005³⁵

Érdeemes megemlítenünk ehelyütt Sárközy Csongornak, a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék munkatársának egy felmérését is, mely ugyan nem az ezotéria olvasással foglalkozik, hanem a tág értelemben vett ezoterikus praxisokkal, de fontos adalékokkal szolgál: A „dél-alföldi régió középiskolás tanulói körében végzett kérdőíves kutatásban az ezoterikus gyakorlatokban való részvétel igen magas arányt mutatott. (37 % vett részt jóslásban, vagy jógázott stb.) Mind az asztrológia, mind pedig a szellemidézés, sőt a feng shui esetén is magasabb a középiskolások részvételi aránya, mint az a teljes társadalomban megfigyelhető... Lényeges újdonság tapasztalható a nemek közötti megoszlás tekintetében, hogy a fiúk között jóval többen vannak a gyakorlók, míg a lányok csupán néhány újpogány gyakorlat, illetve a reiki esetén voltak fölényben, ami ellentmond a megszokott trendnek.”³⁶

Családi Olvasás Éve, 2010³⁷

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Cognitive Kft. által 2010-ben a 15 éves és idősebb magyar lakosság körében végzett olvasási- és internethasználati-szokásokat firtató felmérés az alábbi kategóriákat vizsgálta: 1. kalandregény, 2. romantikus regény, 3. történelmi regény, 4. detektívregény, 5. klasszikus szerző műve, 6. életrajzi regény, 7. szakácskönyv, 8. útikönyv, 9. vers, 10. fantasy, 11. szak- és ismeretterjesztő irodalom, 12. novella, 13. sci-fi, 14. kötelező olvasmány, 15. mese, 16. társadalmi regény, 17. tankönyv, 18. kortárs szépirodalom, 19. hobbikönyv, 20. politikai, művészeti könyv, 21. sportkönyv, 22. ezoterikus irodalom, 23. egyéb. *A vegyes kategóriákat, műfajokat, zsánereket felvonultató felmérés szerint az „ezoterikus irodalom” 4%-ban érinti a magyar társadalmat.* Ez az eredmény 1%-kal tér el a 2005-ös, etalonnak számító felméréstől.

³³ NAGY Attila (2007): Olvasás és értékrend. (Változási tendenciák az olvasási szokásokban) Könyvtári Figyelő, 53. évf. 1. szám, 9-27. ill. NAGY Attila (2008): Közelebb az olvasás és értékrend összefüggéseinek felderítéséhez = Valóság, 2008. 12. sz. 61–70. p.

³⁴ NAGY (2007), i. m. p. 24.

³⁵ SÁRKÖZY Csongor (2005): Ezoterikus gyakorlatok dél-alföldi középiskolások körében. Erdélyi Társadalom, 5 (1), 123-138.

³⁶ i.m. p. 135.

³⁷ GERGELY Ferenc – EÖRSI Júlia (2011): Olvasás-, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés az OSZK 2010-es vizsgálatáról. Cognitive Kft. www.mediainfo.hu/file/download.php?id=555&redirect=/

TÁRKI – *Túl a megmagyarázhatón, 2010*³⁸

Társadalmi Klíma Riport című sorozatában a TÁRKI és az Image Factory a közvéleményt leginkább foglalkoztató témákat igyekszik körüljárni reprezentatív kutatások segítségével. 2010-ben arra voltak kíváncsiak, hogy „hogyan vélekednek a magyarok az ezotériáról”, azon belül is az alternatív gyógyításról, a sorsról, a halál utáni életéről, a jóslásról, a szellemekről, az asztrológiáról és a földönkívüliekről? A felmérés megerősítette, hogy *a nők ezotéria iránti érdeklődése intenzívebb a férfiakéhoz képest, ám a korcsoportok, a település típusok, országrészek között már nem észleltek szignifikáns különbségeket.* „Míg a sorsba, s a jövődómondásba vetett hit csökken az iskolai végzettség növekedésével, addig a másik két esetben a közepes szintű iskolázottság (nyilván a nők magas arányával összefüggésben) hajlamosít az ezotériára.” Az ezotéria – állapítják meg a felmérés készítői – *a lakosság mindennapjainak ugyan nem része: azonban a megkérdezettek negyedével (24%) már történt sorszerű esemény, ötöde (20%) figyeli a horoszkóp alakulását, hetede (14%) járt már jósnál, illetve gyógyítónál.* „Természetesen – írják – *az új médiában, interneten találhatjuk meg a legtöbb információt az ezotériáról. Az internetes keresők statisztikái az élbolyban jegyzik a téma domináns kifejezéseit: egyes keresőszó kimutatások szerint a legnépszerűbb „szex” keresések számának negyedével egyenlő például az „asztrológia” keresés, de horoszkópra közel annyian keresnek, mint pornográfiára.*”³⁹

KSH, *Kulturálódási szokások, 2013*⁴⁰

2010-re a vámpírhistóriák és misztikus történetek mellett – tudhatjuk meg Bárdosi Mónikától - jelentősen megnőtt az átlagemberek számára íródott, *pszichológiáról, lélektudományokról szóló könyvek kedvelőinek száma.* Az ismeretterjesztő szövegek eme fajtája az emocionális élményszerzést és az ismeretszerzést preferáló olvasóknak szól. Hogy ebből mennyi az ún. „ezoterikus pszichológia” vagy „szakralizált pszichológia”, sajnos nem tudni. Az újságolvasók is viszonylag nagyobb számban említették meg az életmód és ezoterikus magazinok kedveltségét, s a kiadási sikerlistákon a dobogóról épphogy elcsúszva, *a negyedik helyen találhatjuk a mágus Paulo Coelho-t.*

KutatóCentrum, 2013⁴¹

A marketing-felméréseket végző Kutatócentrum 1000 fős reprezentatív mintán végzett 2013-as, on-line villámkutatása nemcsak az olvasás gyakoriságát és az olvasáshoz való hozzáállást vagy a könyvvásárlási szokásokat vizsgálta, hanem az olvasói érdeklődést is. Eszerint, a sikerkönyvek, bestseller-regények (60%), az ún. szépirodalom (35%), a történelmi témájú könyvek, memoárok (30%), az életmóddal, egészséggel, otthonnal foglalkozó művek (24%) illetve a gasztronómiai tárgyú könyvek (20%) után *az ezotéria kategóriájába tartozó szövegeket 13%-a olvasta a megkérdezetteknek*⁴², *épp annyian, mint ahányan az utazási könyveket kedvelik.* Nemek tekintetében: a férfi válaszadók inkább olvasnak sport, vagy egyéb témájú könyveket, míg *a nők körében az átlagnál közel másfélszer nagyobb népszerűségnek örvendnek a „tipikus női témák”, mint az életmód és a gasztronómia vagy ezotéria.*

Összegzés

Kamarás István egy a népszerű műfajokról szóló tanulmányában külön kiemeli az ezoterikus irodalmak jelenlétét, s úgy véli, hogy sikerességüket ideológiailag kilúgozottabb

³⁸ <http://www.tarki.hu/hu/news/2010/kitekint/20100202.pdf>

³⁹ i.m. p. 16.

⁴⁰ BÁRDOSI Mónika (2013): Kulturálódási szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérleg-felvételek segítségével. KSH, Budapest,

⁴¹ GYÖRKE Zsuzsanna: http://www.slideshare.net/Bookon_konyv/mm-kc-knyv131008bookon

⁴² Noha a legfrissebb, a net-generáció (14-18 évesek) olvasási szokásait vizsgáló felmérésbe nem került bele az ezotéria kategóriája, az olvasmányok „egyéb” csoportja (28% és 47%) még sok feltárnivalót sejtet. Vö: GOMBOS Péter – HEVÉRNÉ Kanyó Andrea – KISS Gábor (2015): A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai. In: Új Pedagógiai Szemle, 65.évf. 1-2. sz. p. 59.

voltuknak is köszönhetik: „Mivel tágabb értelemben tekinthető akár még vallásos irodalomnak is, ... de jóval kevésbé megosztó, mert általánosabb, aktualitásokhoz kevésbé kötődő szükségleteket elégít ki a Coelho-féle ezoterikus olvasmányirodalom. Maga Coelho több könyvével szerepel egy-két éve a hazai sikerlistákon. Talán a legtöbb ízlés-szubkultúrát érintő, többeket teljesen lefedő olvasóközönsége szélesebb terjedelmű, mint a „világnézeti” bestsellerek, már csak azért is, mert nem kötődik szorosan valamelyik valláshoz, ugyanakkor nem vált ki ellenérzést a vallásukat rendszeresen gyakorló, hagyományosan, egyházasan vallásos olvasókból. Remekül megfelel az egész a hazánkban magát vallásosnak nevezők háromnegyedének, akik egyházakhoz nem vagy szorosan nem kötődő, „maguk módján vallásos” többséghez tartoznak.”⁴³ Kamarással párhuzamosan mások elsősorban az ateista családokból látják verbuválódni a tagjaikat vagy legalábbis olyan családokból, ahol a hagyományos vallások szerepe meggyengült.⁴⁴ Magam, Farkasékkal egyetértve, Gereben Ferenc kutatásához csatlakozva szintén a Tomka-féle „maga módján vallásosak”⁴⁵ csoportján belül sejtem az erőteljesebb jelenlétüket, s itt is leginkább a „szelektív, individuális hívők” csoportjában, „akik válogatnak a hittételekben és saját szabású vallást kreálnak maguknak.”⁴⁶ A kérdés, hogy miért a nők között népszerű e műfaj, még válaszra vár, e vizsgálódásban a társadalmi nem és az irodalmi szövegek összefüggéseit vizsgáló társadalomtörténeti elemzési módszert kell majd bevetni. Igen valószínű, hogy – akár a szerelmes regényeknél – a domináns kultúra és a társadalom szorítja be a nőket is az ezotéria olvasásába. Bár, mint a TÁRKI fogalmaz, „a lakosság mindennapjainak nem része” az ezotéria, 4-6%-os olvasottsága mindenképpen figyelmet érdemel, hisz úgy tűnik, a több évtizedes olvasási tendenciák, a kommercializálódás és a prakticzálódás mögé, velük sokszor összefonódva egy újfajta gondolkodási mód⁴⁷, a spiritualizálódás is lassan felsorakozik.

Felhasznált irodalom

- BÁRDOSI Mónika (2013): Kulturálódási szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérleg-felvételek segítségével. KSH, Budapest,
- BIEDERMANN, Hans (1989): A mágikus művészetek zseblexikona. Budapest, Kentaur, 358. p.
- DIÓSI Dávid (2011): Posztmodern vallásosság? — Milyen módon vallásos korunk embere? Vigília, 76. évf. 10. szám. pp. 722-730.
- DOMOKOS Áron (2006): A tudomány és az ezotéria viszonyrendszere. In: 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Mártonfi Attila, Papp Kornélia és Slíz Mariann (szerk). – [Budapest] : Argumentum, 2006, pp. 37-42.
- DOMOKOS Áron (2007): A populáris ezotéria és az olvasás piaca. Disszertáció. (Kézirat)
- DOMOKOS Áron (2011): A populáris ezotéria helye az Egyetemes Tizedes Osztályozáson belül. In: Lehetőségek és alternatívák a Kárpát-medencében. Módszertani tanulmányok. Kaposvári Egyetem, pp. 69-75.
- FAIVRE, Antoine (2000): Preface: Esotericism and Academic Research, In.: FAIVRE Antoine: Theosophy, Imagination, Tradition: Studies in Western Esotericism.

⁴³ KAMARÁS István (2009): Népszerűség nép nélkül, avagy irodalmi sikerek egy szubkultúrák halmazából álló társadalomban. = Alföld, 60. évf. 5. sz. 28.

⁴⁴ FARKAS-MUND, i.m. p. 68.

⁴⁵ „Tomka Miklós jellemzésében a „maguk módján vallásosak” fontosabb karakterisztikumai az alábbiak: haszonelvű válogatás, mágikus istenhit (a természetfeletti megfelelő technikákkal való irányítása), az intézmények, tradicionális gyülekezetek hanyagolása, személy- gurukövetés. Az intézményes vallás elutasítása nem feltétlenül kimondott és megfogalmazott a körükben Vö: TOMKA Miklós: „Vallás a pluralizálódó társadalomban”, in: TOMKA Miklós (2006): Vallás és társadalom Magyarországon. Budapest-Piliscsaba, LOISIR Kft. pp. 76-77

⁴⁶ GEREBEN Ferenc (2004): Vallásosság és egyházkép. Interjúk tükrében. Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet. Budapest–Csíkszereda, p. 39.

⁴⁷ Farkas Henrik (2013): A megcsalt gondolkodás. In: Liget. XXVI. évf. 1. p. 93.

- FAIVRE, Antoine – HANEGRAAFF (1998): *Western Esotericism and the Science of Religion*. Leuven
- FARIAS, Miquel – CLARIDGE, Gordon – LALLJEE, Mansur (2005): *Personality and cognitive predictors of New Age practices and beliefs*. *Personality and Individual Differences*. University of Oxford, 39, pp. 979–989.
- FARKAS Attila Márton – MUND Katalin (2002): *Technicizált spiritualitás*. *Liget* XV. évf. 9. szám, pp. 66–94.
- FARKAS Henrik (2013): *A megcsalt gondolkodás*. In: *Liget*. XXVI. évf. 1. pp. 87–93.
- GEREBEN Ferenc (2004): *Vallásosság és egyházkép. Interjúk tükrében*. Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet. Budapest–Csíkszereda
- GERGELY Ferenc – EÖRSI Júlia (2011): *Olvasás-, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés az OSZK 2010-es vizsgálatáról*. Cognitive Kft.
www.mediainfo.hu/file/download.php?id=555&redirect=/
- GOMBOS Péter – HEVÉRNÉ Kanyó Andrea – KISS Gábor (2015): *A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai*. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 65.évf. 1-2. sz. pp. 52–67.
- GOODRICK-CLARKE, Nicholas (2008): *The Western Esoteric Traditions. A Historical Introduction*. Oxford University Press
- GYENES Edina (2005): *Olvasási szokások*. Magyar Művelődési Intézet. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Budapest. (Találkozások a kultúrával 5.
- HAMMER, Olav: *New Age Religion and the Sceptics*. In: KEMP, Daren - LEWIS James R. (ed.) 2007: *Handbook of New Age*. Leiden-Boston: Brill. 379–404.
- HANEGRAAFF W. J.(1996). *New Age Religion and Western Culture. Esotericism in the mirror of secular thought*. Leiden: E. J. Brill.
- HEELAS, Paul (1996): *The New Age Movement. The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Blackwell, Cambridge
- KAMARÁS István 1999: *Új vallási mozgalmak világszerte és Magyarországon.. Magyar Tudomány*, pp. 560- 568.
- KAMARÁS István (2003) *Kis magyar religiográfia*. Pécs, Pro Pannonia. p. 373.
<http://mek.oszk.hu/08900/08944/>
- KAMARÁS István (2009): *Népszerűség nép nélkül, avagy irodalmi sikerek egy szubkultúrák halmazából álló társadalomban*. = *Alföld*, 60. évf. 5. sz. 28.
- KIS-HALAS Judit (2007) „Fejtetőmön arany fénygömb” In.: Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Tanulmányok a transzcendensről V*. Balassi Kiadó, Budapest. pp. 400–420.
- LÁNG Benedek (2007): *Mágia a középkorban*, Typotex, Budapest, p. 164.
- MANDL Erika N. (2001): *Könyvtárhasználó filológusok aggodalmai és reményei*. In: *Iskolakultúra*.11. évf. 1. pp. 75–80.
- MÁTÉ-TÓTH András (2002): *Szinkretizmus és kereszténység – Harry Potter*. In: *Útjaidon*. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára. Budapest, Új Ember Kiadó, 589–601.
- NAGY Attila (2007): *Olvasás és értékrend. (Változási tendenciák az olvasási szokásokban)* *Könyvtári Figyelő*, 53. évf. 1. szám, pp. 9–27
- NAGY Attila (2008): *Közelebb az olvasás és értékrend összefüggéseinek felderítéséhez*. In: *Valóság*, 2008. 12. sz. pp. 61–70.
- POVEDÁK, István (2014) *Láthatatlan határok. A keresztény – újpogány szinkretizmus*. In: *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport - SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, pp. 55–77.
- ROBBINS, Thomas (1996): *Az új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok*. *Replika* 21–22. pp. 173–208.
- SÁRKÖZY Csongor (2005): *Ezoterikus gyakorlatok dél-alföldi középiskolások körében*. *Erdélyi Társadalom*, 5 (1), pp. 123–138.

SZILÁGYI Tamás – SZILÁRDI Réka (2007): Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata. (Religion in Society 1.) JATE Press, Szeged, p. 112.

TÓSZEGI Zsuzsanna (2009): Az olvasás trónfosztása? In: Könyv és Nevelés. 11. évf. 4. sz. pp. 26-38.

VÖRÖS Klára (2009): A könyvtár jelentés és jelviszonylatai. Könyvtári Figyelő. 55. évf. 2. pp. 200-209.